

## HIT ÉS ANYANYELV

Gondol-e arra a hívő ember – ha magyarnak született – hogy vallásának alapvető tételei, szertartásai anyanyelvében is kifejeződnek, mintegy leképeződnek benne? Nem arról van szó, hogy ezek a hittételek magyar fordításban is megtalálhatók, nyomtatott szövegek alakjában hozzáférhetőek, hanem arról, hogy maga a nyelvszerkezet, a szavak közötti, nem is olyan rejtett összefüggések, tehát nyelvünk fölépítése és működésrendje képes ezeket képletezni, közvetlen módon megidézni. Ezt mint föltételezést vetjük föl, és az alábbiakban megkíséreljük a bizonyítást – vagy inkább szemléltetést – három szavunk segítségével.

**1. TeST.** Szótáraink szerint rokonság nélküli, ismeretlen eredetű szó. Tényleg így van-e? Talán magam is elhittem volna, ha föl nem figyelek arra, mennyire hasonlít TéSZTá szavunkra (melyet szótáraink könnyedén „szláv eredetűnek” tartanak). Első látásra nem világos az összefüggés a két szó között, de talán nem is látás révén kell azt fölfognunk, hanem valamely más érzékszervünk segítségével. Ezt az érzékszervünket pedig rendszeresen „működtetjük” nem hétköznapi módon, hetente egyszer még akkor is, ha csak vasárnapi keresztények vagyunk. Szentáldozáskor történik ez, amikor a pap nyelvünkre helyezi az oSTYát (a pap ki-oSZT-ja, s ezáltal Isten fia mintegy szét-oSZTJa magát közöttünk), s azt mondja: „Krisztus TeSTe”. De miből van az ostya (latin, de a latinban tisztázatlan eredetű szó)? „Vékonyra sütött, kovásztalan TéSZTaféle”, mondja szótárunk. És minthogy az átlényegülés előzőleg megtörtént, áldozáskor az *ostya téstájában* a szó szoros értelmében meg-íZ-leljük az Istenfiú *testét*, ízlelés révén tapasztalva meg Istent. Hiszen rögtön utána énekeljük is: „Ízleljétek és lássátok, mily jóságos (vagy: hogy milyen édes) az Úr” (Zsolt. 34.9, ill. *Éneklő Egyház* 598.) Első áldozók fölkészítésekor hangzik el az intelem: „Nem rágni kell az ostyát, hanem ízlelgetni!” Ezeknek a szavaknak hasonló a hangalakjuk, a T vagy TY és az S vagy SZ mássalhangzók ismétlődnek bennük, és ez szerintem egyáltalán nem véletlen. Ezt az összefüggést a szertartás során nem gondoljuk így át, ugyanis ekkor valóban az ízlelés a legfontosabb, nem a gondolkodás. És ez nem a köznapi értelemben vett ízlelés, hiszen ha megfontoljuk, magának az ostyának nincs is íze (liszt, víz és talán egy kevés só keveréke), mégis „íze” által tapasztaljuk meg Isten jóságát. Tápértéke ugyancsak elhanyagolható a szó „táplálkozás-életteni” értelmében, mégis a szertartás során mint „lakomát” emlegetjük. TeST-vér szavunk is ebből a szempontból válik teljesen értelmezhetővé: testvérévé válunk annak, akivel együtt részesültünk az Isten fiának testéből és véréből, és így természetesen magának Jézusnak is. Egyébként íZ(lél) és éSZ(lél) sem véletlenül hasonlítanak: latinban *sapio* = ízlelni, megérteni (ebből a *homo sapiens*); *gusto* = megízlelni, megismerni; de ezek már a latinban sem köthetők a *corpus* ‘test’ szóhoz.

Ezek után bizonyára nem fogunk csodálkozni, ha TiSZTá szavunkat is ide szeretném vonni (szótárainkban megint csak könnyedén „szláv eredetűnek” minősül), méghozzá két okból. Áldozás előtt ugyanis gyónni kell, azaz bűneinktől meg-tiszT-ulni megvallás és feloldozás által, az áldozás révén pedig Krisztus testének ízlelésével további tisztulásban van részünk. Látszólag nagy ugrás, hogy hasonló hangalakú angol szavakat is meg tudunk ezen az alapon magyarázni. Mindenek előtt a *test* szót, melyről talán csak most vesszük észre, hogy angolul is kiolvasható, sőt mint angol kölcsönzó viszonylag nem régen került be nyelvünkbe, és általában *teszt* a kiejtése (meg az írásmódja), jelentése pedig ‘vizsgálat,

vizsga, próba, ellenőrzés'. A mai jelentés alapján látszólag nincs összefüggés; csak hogy az angol szó eredete a latin *testu*, melynek jelentése 'agyagedény, égetett cserép'. Hogyan is alkotta meg testünket a Teremtő? Nemcsak a Szentírás, hanem más hitregék szerint is agyagból, a föld porából (a mai angol jelentés úgy alakult ki, hogy a középkorban így nevezték a próbatégelyt, azaz a nemesfémek próbájára vagy olvasztására szolgáló edényt). Az agyagot és a tésztát még gyúrhatóságuk is összeköti, de az is, hogy mindkettő végleges alakját és állagát (de „ízét” is!) tűz, égetés által nyeri el. Hasonlóan magyarázható angol szavak még: ToaST 'pirítós', TaSTe 'íz, ízlelés', DuST 'por'. Ezeket az angol szavakat – saját szótáraik – különféle forrásokból eredeztetik, köztük összefüggést nem látnak, valószínűleg azért, mert maga a *test* – így pl. „Krisztus teste” értelemben – angolul 'body', amely hangalaki szempontból már egyáltalán nem vonható ide, tehát náluk hangtanilag nem érzékelhető egységes rendszer, így az szétesik, mert nincs központi vagy összekötő eleme. Viszont az Európai Unióban biztosan helye van olyan nyelvnek, melynek szavai szerves rendszerekké épülnek, s amelyben a TeSTi-ség a TiSZTa-sággal függ össze.

**2. LaK.** Szép példája a nyelvünkben gyakori egyalakú szavaknak (szakszóval: homónimáknak). Két, látszólag különálló jelentése van: 1. valamely helyiség(ek)et otthonának tekint, lakik valahol, s ebből képződik *lakás* főnevünk; 2. Annyit eszik, amennyivel étvágya kielégül. A kettő kapcsolatára vagy nem kapunk magyarázatot, vagy legföljebb valami olyasfélét, hogy általában otthon szoktunk jóllakni. Márpedig kell lennie mélyebb összefüggésnek, hiszen ha hasonló hangalakú szavak között megtaláltuk, mennyivel inkább kell ilyennek lennie a hangtanilag teljesen azonos szavak között, legalábbis egy olyan szerves jelrendszerben, mint a magyar, amellyel világunk *magyar*-ázható. Talán azon sem fogunk meglepődni, hogy a *magyar*-ázat, a lényegi összefüggés ugyanabban a szertartásban található meg, amelyről föltebb beszéltünk. Mit mondunk ugyanis a szent áldozás előtt? „Uram, nem vagyok méltó, hogy *hajlékomba jöjj...*” Vagyis meghívom Jézust, hogy költözzön – hova is? Belém, hiszen én vagyok a hajlék (a Müncheni Kódexben *hajlak*), az én testem, ahová őt meghívom. A szent áldozás egyik fő mozzanata, hogy meghívom Jézust, *lakozzon* bennem. Ő elfogadja a meghívást; az elutasításnak még a lehetősége sem merül föl, hiszen ha kitárjuk az ajtót, oda az Úr föltétlenül betér, ez mindenféle hit alapköve. Nem térhet ki előle, de nem is akar, hiszen már az ajtónyitás is az ő kegyelmének köszönhető. Mit jelent az, hogy elfogadta meghívásomat? Azt, hogy ő, mintegy viszonzva a meghívást, meghív részvételre *lakomáján*, ahol sajátmagát, saját *testét ostyaként, kenyér-tészta-ként szétosztja* közöttünk. Itt tehát két képzet elválaszthatatlanul összeolvad: az egyik az, hogy Jézus az én testembe költözik, hajlékomba lép, hogy együtt *lakjon*, eggyé váljon velem, a másik az, hogy én táplálékként részesülök az ő testéből, vagyis jól-*lakom* vele. De most vajjon melyik jelentésben használtuk *lak* szavunkat? Mindkettőben egyszerre: a különállónak tételezett, szótárban mesterségesen szétválasztott jelentések egymásra, egymásba csúsztak. Ez az egyalakú szavak csodája a magyar nyelvben. Nyilvánvaló, hogy egy darab ostyával hétköznapi értelemben véve nem lakhatom jól, de hát itt hittel való töltekezésről van szó, az ostya vételével mintegy betelünk Jézussal. Az angol példák itt cserbenhagynak bennünket, ezt – a jelentések ilyen egymásba csúszását, fedésbe kerülését – már csak magyarul lehet kifejezni, lényegileg *magyar*-ázni. Keresztény hitünk egyik kulcskérdéséről van szó: Jézus úgy *lakik* bennem, hogy én egyúttal jól is *lakom* vele. Ez a megvilágosító többértelműség esete mai világunkban, amelyben igen sokan törekednek az állandó, már-már rögeszmés egyértelműsítésre, holott a világ nem úgy működik. Legvégül tegyük egy K betűt

vizsgált szavunk végére: kapjuk a LaKK-ot, melynek eredetileg előfa a forrása (skarlát tölgyből nyerték), szerepe pedig az, hogy megfényesítse a tárgyakat (Andics Árpád barátom szép gondolata). Jézusnak – a „világ világának” – talán nem az a szerepe, hogy fénybe öltöztesse a világot?

**3. ÍZ.** E szavunknak nem is kettő, hanem legalább öt különbözőnek tételezett jelentése van, melyek természetesen szép szerves rendbe állíthatók, csak egy kicsit utána kell gondolni. Kiinduló pontunk a *test* szavunkkal kapcsolatos fenti gondolatsor lesz; most tovább fogunk menni az áldozás tárgykörénél, de nem szakadunk el Jézustól. Láttuk, hogy szentáldozás során magának Istennek a létét tapasztaljuk meg ízleléssel, ezen túl pedig jószágát is. Kissé összetett gondolatmenet következik, melynek első fokán látszólag ide nem tartozó szólásokra fogunk rácsodálkozni: *Ennivaló gyermek!* és *Meg kell zabálni ezt a gyereket!* Ha ezeket szó szerint lefordítjuk valamely nyugati nyelvre, számítanunk kell az elszörnyedésre. Ha úgy tudták rólunk, hogy barbár őseink nyereg alatt puhított húson éltek, akkor ezeket a fordulatokat valamiféle emberevő hagyomány továbbélésének fogják tartani, és talán még Euro-csatlakozásunk is veszélybe kerülhet. Holott ezt ugyanúgy nem lehet szó szerint, hétköznapi értelemben venni, mint azt, hogy eszünk Jézus testéből (de jelképesen sem, hiszen ez sokkal több, mint egyszerű szimbólum). Minden szentáldozás alkalmával kiderül, hogy *éppen ő* az „ennivaló gyermek”, akit már születésekor JáSZolba tesznek. Minden gyermekben ő születik újjá a Földön, minden gyermekkel az istenség költözik közénk. A magyar nyelvben ezért volt egykor *áldott* állapot az, ami ma sokaknak *teher*, és *Isten áldása* a gyermek, ami ma népszaporulat, s amivel folyton bajok vannak (és lesznek is, amíg szaporulatként fogjuk kezelni). Az *ennivaló gyermek* kiszólással talán éppen az istenség eredeti csodás ízeire szeretnénk ráismerni, a gyermekben – tehát egykor bennünk is – jelenlévő Istent mint ízt azonosítani.

Mindennek van történelmi távlata is, első nyelvemlékünk pontosan megfogalmazza: „És a gyümölcsnek oly *keserű* vala vize, hogy torkát megszakasztja vala.” Tehát ember és Isten viszonya egy *íz* miatt romlott meg (erről ilyen megfogalmazásban az Ószövetség nem szól). Ha ez a viszony meg-KeSeR-edett, ki fogja tudni helyreállítani? Az, aki képes bennünket az eredendő bűntől megváltani –TeSTi halálával bennünket meg-TiSZT-ítani – de akkor neki már a nevében is benne kell lennie az erre való utalásnak. Ez meg is történik. Harangozó Imre barátom által gyűjtött régies moldvai-csángó népi imákban Jézus nevének rendre olyan változataival találkozunk, mint *Ízus* (= ízes) és *Jédus* (= édes). Ezt teljességében megint csak magyarul tudjuk értelmezni, mint ahogy az *Édes Istenem!* is jellegzetes magyar fohász. (Közvetve angolban is megvan a párhuzam: SaViour ‘Megváltó’, SaVour ‘íz, zamat’; alig van eltérés a két szó között, bár különböző latin gyökökből eredeztetik őket. Oroszban pedig „Megváltó” végső soron egy ‘legeltet, táplál’ jelentésű igéből származik.) Ebben az értelmezésben tehát Jézus (Ízes vagy Édes) azért születik meg újra minden Karácsonykor, hogy *íZekre* oSZThassa magát érettünk, hogy orvosolja, megédesítse világegyetemlegesen meg-KeSeR-edett szánk ízt, az egész emberiség rossz száájét. Ezért *is* kell rendszeresen szentáldozáson részt venni, éjféltől misére menni, karácsonyfa alatt *Mennyből az angyal*-t vagy *Csordapásztorok*-at énekelni, újra meg újra átélni az istenség csodás ízeit, az otthon, a Karácsony háZi-haZai ízeit (lásd fentebb LaK-ás magyarázatát). Ez az íz hétről-hétre helyreállhat bennünk, testünk templomában, minden hajlékban-házban, az *enni-való gyermek* hétről-hétre, évről évre bennünk is újjászülehet.

Ne feledkezzünk meg íZ szavunk többi jelentéséről sem. Jelenti az emberi test részét (pl. „minden ízében reszket” stb.). Ez is áll a megszületett gyermekre, aki hús a húsunkból, vér a vérünkben. Jelent nemzedéket is (pl. a „hetedízigen” kifejezésben), és a kisgyermek valóban a következő nemzedék a láncban. Petőfi (és más nagy költőink) számára ezek az összefüggések teljesen nyilvánvalók voltak, mi másról tanúskodnának a *János vitéz* következő sorai: „...száraz ebédünket / Izról porrá morzsolts testeddel sózzuk meg.” Rossz értelemben „nyelvünkre venni valakit” annyi mint *íz*ekre szedni, lecsepülni (a latin *taxo* – a fent idézett angol *taste* forrása – jelentései: tapogat, megszól, értékel valamennyire). Sajnálatos, hogy nyugati mintákat követő nyelvtudományunk olyan útra tért, amelyről széttekintve ezek az összefüggések nem láthatók, ahonnan nézve még létüket is le lehet tagadni. – Idetartozónak érzem továbbá *izzik*, *izzad* igéink *íZ* tövét is, mely ponton újabb érdekes angol párhuzamot találunk: *SWeaT* ‘izzad’, *SWeeT* ‘édes’, nagyon kicsi különbséggel a két szó között. Ha észrevennénk és méltányolni tudnánk az efféle nyelvi összefüggéseket, talán elviselhetőbbnek tartanánk mások – és sajátmagunk – izzadságszagát, nem dőlnénk be oly könnyen a kizárólag saját hasznukkal törődő kozmetikai cégek ostoba, hazug és erőszakos hirdetéseinek (bár meglehet, hogy saját hasznuk mellett még abban érdekeltek, hogy Isten ízeit kiiktassák életünkben, mű-ízekkel helyettesítsék, világunkat meddővé, szervetlenné tegyék). De túlzásba se vigyük az ízeket és élvezetüket, még a jó ízekét sem. Ha ezt tesszük, *íZ* eszi majd a szánkat (ez a következő jelentés), vagyis kicsattan; tepertőnek vagy sömörnek is hívták, ma leginkább herpesznek. Ez tényleg idegen szó, az ógörögben kígyókra vonatkozott (*herpein* ‘kúszni’, herpetológia = hullókkal foglalkozó ága az állattannak), talán éppen a Bűnbeesés kígyójára, aki almával csábít a rosszra. Erről népdal is szól: *Édes alma csutkája, / Sebes a babám szája. / Meg kell annak gyógyulni, / Ha meg akar csókolni.* Népdalaink tudnak tehát az ízek elromlásáról és helyreállításuk szükségességéről, lehetőségéről. A csókban – az igaziban, mely kiemeli a térből és időből – szintén *ízt* adunk egymásnak önmagunkból. Édes Jézus, a mi szerelmes Úr Istenünk bizony elfordul tőlünk, ha herpeszes a szánk, mert a kígyó jut róla eszébe. De akkor is kiköp a szájából, ha langyosak („sem hév, sem hideg”) vagyunk. Vigyázzunk az eredeti ízekre, őrizzük jobban őket, a sajátunkat is, meg Isten ízét is a szánkban. Az Európai Unióban hitünk szerint nem agyonglobalizált és agyonfertőtlenített világpolgárokra lesz szükség, hanem arra, hogy minden nép saját eredeti ízeit vigye be oda – ha van neki, ha meg tudta őrizni.

Általános vélekedés, hogy a hit valamiféle nyelvek fölötti dolog, hiszen a legkülönbözőbb nyelveken beszélők is képesek azonos mélységig átélni az Istenben való hitet. Ez utóbbit nem vonjuk kétségbe, de szeretnénk fölidézni János evangéliumának első sorát: „Kezdetben vala az Íge.” Ha pedig a teremtett világ, a valóság igei természetű, mégsem közömbös, lehetővé teszi-e az anyanyelv ennek az igei természetnek közvetlen megélését vagy nem. Nos, a magyar lehetővé teszi, és eszerint kellene megbecsülnünk. Látnivaló, hogy a fentebb vázolt nyelvi összefüggések nem jelentéktelen, huszadrangú ügyek, hanem hitünk alapkérdéseit, Istennel való azonosulásunk lehetőségeit érintik. Nem tanultuk, hogy ilyen összefüggéseket keressünk a nyelvben, talán azért nem, mert akiktől tanultunk, és akik azóta is, ma is megszabják tanulnivalóinkat, azoknak a nyelvben nincsenek ilyenek, illetve csak töredékesen vannak meg. Ha megvolnának, nem hallgatnák el, hanem büszkén hirdetnék. Fölmerülhet az a kérdés is, milyen régiek ezek az összefüggések nyelvünkben és hogyan függhetnek össze kereszténységre való áttérésünk hivatalosan hirdetett időpontjával? Vakmerő dolog lenne évszámot mondani, de bizonyos, hogy nagyon régiek ezek a

szavak és rendszerük. Két föltevést kockáztatok meg. 1. A Szent István-i térítés előtt nem voltak meg, ez esetben rendkívül gyorsan és hatékonyan képletezte nyelvünk a kereszténnyé vált valóságot. 2. Nagyon régen megvoltak, jóval a kereszténység hivatalos fölvétele előtt, talán már az idők – és nyelvek – kezdetén. Ez esetben nyelvünk mintegy „megelőlegezte” a történelmi Krisztus megjelenését. Mint ahogy a krisztusság kezdettől fogva jelen van a világban („az Atyától született az idő kezdete előtt”), az Íge megtestesülése, a szó íze kezdettől fogva adott mint lehetőség, miért lenne képtelenség, hogy a nyelv is tartalmazza ezt lehetőségként? Természetesen más nyelvekben is meglehetnek – ha töredékesen is – ezen összefüggések, és az e nyelveken beszélők föladata azokat kifejtteni és a nyilvánosság elé tárni.

Debrecen, 2002. december 24-26.

Dr Végvári József  
nyelvtanár

## English Summary: FAITH AND MOTHER TONGUE

The assumption is made that there is an organic and substantial interrelationship between religion and Hungarian words so that Christian faith and language tend to mutually interpret each other. Phonetically similar or identical words (alleged homonyms) can be shown to form an organic, highly motivated system of interrelationships in which the apparently diverse senses fully overlap or flow into each other, in the single rite of Holy Communion. Three words are chosen for illustrating a kind of natural reasoning: analogic or vertical thinking. 1) TeST ‘body’. Being phonetically very similar (regarding the consonant skeletons only, which carry most of the word’s information content) to TéSZTa ‘dough’, the essence of their relationship is revealed not to the eyes but to the sense of TaSTe (íz in Hungarian) in an act of extra-ordinary significance: in taking the Holy Communion (the consecrated wafer) or the Lord’s Supper – i.e. the body of Christ (all this has nothing to do with etymology proper). Other closely related words are English DuST, ToaST and TeST (originally ‘earthen vessel’), Hungarian TiSZTa ‘clean, pure’, oSZT ‘distribute’, eSTe ‘evening’, literally ‘fall (of day)’, TeSTvér ‘brother or sister’ (literally ‘body-blood’). 2) LaK is one of a peculiar class of homonyms in Hungarian, LaK<sup>1</sup> being a verb – usually in the form *jól-LaK-ik* – with the sense ‘to eat one’s fill’, and LaK<sup>2</sup> a noun meaning ‘dwelling, abode, home’. The apparently diverging senses flow into each other, acting simultaneously, in the same ritual of taking the Holy Communion, when we offer ourselves as abode for Christ, and by taking the consecrated host we actually take our fill of Christ. 3) ÍZ, which means ‘taste, a joint, generation, scab, sweat’. There is an even more powerful analogy between tasting and Jesus, shown by: i) phonetic versions of Jesus’s name in archaic prayers: *Ízus*, which is very close to *ízés* ‘savoury’, and *Jédus*, being almost identical to *édes* ‘sweet’. ii) The curious endearing phrase used for sweet babies: *Milyen ennivaló gyermek!* ‘a child (sweet enough or) fit to be eaten’ is not a survival of cannibalistic habits but a semiconscious identification of Jesus with every baby, a recognition of the taste of the divine in the child (as well as in our younger selves). iii) The newborn JeS-us is laid in a JÁSZ-ol ‘manger’, from which cattle *eat* (cf. PaSToR and PaSTuRe). At the Last Supper he actually distributes his own body to his disciples, which act has been repeated ever since at the Eucharist. iv) The intimate relationship between man and God was broken on account of (or spoilt by) a bitter taste (the apple offered by the snake in the scene of the Fall), and this embitterment can only be restored by the sweetness of the Redeemer, whose very name (in Hungarian) evokes the original taste. v) The analogy exists in English too by the similarity of the words SaVouR and SaViouR (a rare example of organic linguistic development in English, derived as they are from the differing Latin stems *sapio* and *salvo*).

Dr Végvári József  
(a “Hit és anyanyelv” című írás szerzőjeként)